

ÇUVAŞ HALK EDEBİYATINDA TÜR VE ŞEKİL ADLANDIRMALARI

Bülent BAYRAM*

ÖZ: Çuvaşça günümüz Türk lehçeleri içerisinde taşıdığı arkaik unsurlar sebebiyle bu konuda en fazla çalışma yapılan alanlardan birisidir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de Türk boyları üzerine çalışmalar artmışsa da Çuvaşların bu ilgiden tam anlamıyla faydalandığını söylemek zordur. Özellikle halk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda diğer Türk lehçelerindeki terminolojiye çeşitli sebeplerle atıflarda bulunuluyorsa da Çuvaş halk edebiyatı terimlerinin çok fazla zikredilmediği görülmektedir. Bu anlamda dil, din ve folklor olarak arkaik unsurları yaşattığı konusuna dikkat çekilen Çuvaşların halk edebiyatı terminolojisi de bu arkaik özellikleri koruyor olabilir. Bu nedenle makalede konu, halk edebiyatı içerisinde biraz daha daraltılarak tür ve şekil adlandırmaları üzerinde durulmuştur. Halk edebiyatı araştırmalarının tür ve şekil tartışmalarına girilmeksizin terimler sırayla ele alınmıştır. Ele alınacak terimler genel olarak bilimsel araştırmalarda olduğu kadar sözlü kültürde de halk tarafından kabullenilmiş ve yerleşmiş terimlerdir. Ele alınan terimlerden yurı, yumah, halap gibi yaygın ve biraz da karmaşık olan terimler üzerinde daha ayrıntılı durulmuştur. Bu terimler art zamanlı ve eş zamanlı olarak ele alınmış; karşılaştırmalı bir çalışmayla bu terimlerin kökenleri ve diğer Türk boylarındaki yayılma sahaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında kullanılan mit (mit), legenda (efsane), epos (destan) gibi terimler makale kapsamının dışında bırakılmıştır. Bunun yanında temel tür ve şekil adlandırmaları dışında kalan birçok terim de makalede işlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Çuvaşça, Çuvaş halk edebiyatı, halk edebiyatı terimleri, Çuvaş halk edebiyatı terimleri, tür, biçim

NAMINGS OF THE GENRES AND FORMS IN CHUVASH FOLK LITERATURE

ABSTRACT: Due to its archaic elements, Chuvash language is one of the most studied dialects among contemporary Turkic languages. However, even though the studies on the Turkish tribes have increased in Turkey since 1990s, it is difficult to say that Chuvashes have benefited thoroughly from that interest. Even though the terminology existing in the other Turkic language accents have been referred to in many studies especially on folk literature, it has been observed that not many terms of Chuvash folk literature have been mentioned. In this context, terminology of Chuvash folk literature, which contains the archaic elements in terms of

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, bulentbayram01@hotmail.com

language, religion and folklore, may conserve these archaic features. Therefore, this article discusses the naming of the genres and forms through narrowing this subject within folk literature. The terms are respectively discussed without mentioning the forms and genre discussions of the researches of folk literature. The terms studied are generally the ones which are accepted and rooted in public in oral culture as well as scientific researches. The terms like yuri, yumah, halap which are common and -to an extent- complicated will be examined in more detail. Those terms are examined simultaneously and diachronically, and the origins and the spread of these terms in other Turkish tribes is tried to be determined though a comparative study. Such terms as myth, legenda, epos etc., which have been used in the studies of Chuvash folk literature have been excluded from this article. In addition, many other terms apart from the namings of genres and forms have also been excluded from this study.

Keywords: Chuvash language, Chuvash folk literature, terms of folk literature, terms of Chuvash folk literature, genre, form

Giriş

Çuvaşlar, dillerinin taşıdığı farklı özelliklerle Türk lehçeleri içerisinde emsalinin olmayışları ve -her ne kadar eski Türk inanışları ile ilgili dikkatler genellikle Sibiryâ Türkleri üzerine yoğunlaşmış olsa da- geleneksel dinî inanışlarını günümüze kadar taşımış olmaları sebebiyle Türkoloji araştırmalarında dikkat çekici bir noktada bulunmaktadır. Çuvaş folkloru konusuna eğildiğimizde de ilgili arkaik unsurlarla karşılaşmak mümkündür. Dil bakımından birçok arkaik unsur günümüze kadar getirmeyi başaran Çuvaşlar, folklorlarında da arkaik birçok konu ve unsur halen canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Çuvaşların edebiyatlarını neredeyse yüz yıl öncesine kadar sözlü olarak yaşattıkları da dikkate alındığında onların halk edebiyatı tür ve şekillerini adlandırmada kullandıkları terminoloji de önemli hale gelmektedir. Terimlerin kökenleri ve yayılım alanları, hangi halk edebiyatı ürününü adlandırmada kullanıldıklarının tespiti sadece halk edebiyatı ile ilgili sorunların çözülmesi bakımından değil, Çuvaşların diğer Türk lehçeleriyle olan ilişkisini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Çuvaş halk edebiyatında tür ve şekil adlandırmalarında kullanılan temel terminolojinin kökenleri, yayılım alanları ve hangi türleri adlandırmada kullanıldıkları konularını genel hatlarıyla tespit etmeyi amaçlıyoruz. Bu terminolojiyi oluşturan kelimelerin etimolojileri hâlihazırda bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bu anlamda makalenin alana yapacağı asıl katkı, adlandırmaların sözlük anlamlarının dışındaki tür ve şekil adlandırmalarındaki karmaşık kullanımları üzerine yapılacak tespitlerdir. Ancak terminolojinin her birinin Çuvaş folklor araştırmaları tarihi içerisinde farklı kullanımlarını tek bir makalede göstermek mümkün değildir. Her bir terminolojinin özellikle de kullanımlarında farklılıkların görüldüğü terimlerin başlı başına bir tarihi bulunmaktadır. Bunların her birisi müstakil çalışmaların konusu

olabilirler. Burada gelinen son noktayı göstermek bakımından son dönemlerde yayımlanan antolojilerde ve çalışmalarda terimlerin karşıladıkları metinleri ve bu metinlerin türlerini göstermek mümkündür. Bu nedenle 2000'lerin başında başlayıp günümüzde de devam eden *Çuvaş Halih Pultarulihi* (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) adlı seride yayımlanmaya başlanan halk edebiyatı metinleri temel başvuru kaynağı olacaktır.

Çuvaş folklor araştırmalarının yaklaşık 150 yıllık bir tarihi olduğu düşünülürken burada ele alacağımız terimlerin tamamının tarihi süreç içindeki değişik kullanımlarının tespit edilmesi, bir makalenin hacmini aşacağı için burada mümkün olmayacaktır. Çalışmamızın temelini, günümüzde artık araştırmalarda kabul gören, kullanımı yaygınlaşmış olan *terminoloji* oluşturacaktır. Ancak bu terminoloji içerisinde önceki dönemlerde farklı metinleri adlandırmada kullanılmış olanları için zaman zaman geriye dönüşler de yapılacaktır.

Yuri (şarkı, türkü)

Çuvaş halk edebiyatında günümüzde ezgi ile söylenen manzum eserleri karşılamada kullanılan *yuri* kelimesini, N.İ. Aşmarin, “şarkı”, “türkü” olarak kaydeder. Yuri kelimesi ile ilişkili olarak da *yuri isti* (şarkıcı, türkücü/şarkı, türkü ustası), *yuri-kivi* (şarkı-türkü), *yuri sivvisem* (her yaş grubundan kişiyle söylenebilen şarkı, türkü), *yurişi/yorişi* (şarkıcı, türkücü), *yurla-/yorla-* (şarkı söyle-, türkü söyle-) biçimlerini sözlüğüne kaydetmiştir.¹ Aşmarin'in kelime ile ilgili açıklamalarının günümüze kadar halk edebiyatı konusunda yapılan çalışmalarda geçerliliğini koruduğu görülmektedir.

Kelime, etimoloji açısından araştırmacıların dikkatini çekmekle birlikte Çuvaşçanın kökenbilim sözlüklerinde kelimenin anlam karşılığı ile Türk lehçelerinde yayıldığı alan verilmekle yetinilmiştir. Söz konusu sözlüklerde V.G. Yegorov ve M.R. Fedotov, bu kelimenin anlamını “şarkı, türkü” olarak vermişlerdir. Yegorov kelimenin “şarkı, türkü” anlamlarında Eski Türkçede *yır*, *ır*, *Divan-ü Lügati't-Türk*'te ve Zamahşeri'de *yır*; Türkmen, Nogay, Başkurlarda *yır*; Kırgız, Tuva, Hakaslarda *ır*; Kazak, Karakalpak ve Tatarlarda *jir*; Özbeklerde *jir*; Karaçaylarda *cır* ve Yakutlarda da *irra* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.²

Fedotov, etimolojik sözlüğünde, Aşmarin'in andığı verileri verdikten sonra kelimenin Türk lehçelerindeki paralelleri Radloff sözlüğünden alıntılanarak sıralamıştır: Sagay, Koybal ve Kaçinlerde *ır* (türkü, şarkı),

¹ N.İ. Aşmarin, *Çuvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom V), ÇKİ, Çeboksarı 1930, s. 3,6,8.

² V.G., Yegorov, *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, ÇKİ, Çeboksarı 1964, s. 350.

Soyotlarda *ırla-* (türkü, şarkı söyle-), Karaycanın Trakay ağzında *ıır* (türkü, şarkı), Çağatayca *ırla-* (türkü, şarkı söyle-, sevinçten bağır-), Barabanlarda, Kumandinlerde, Karaycanın Lutsk ağzında *yır* (türkü, şarkı) ve *yırla-* (türkü, şarkı söyle-), Kazak ve Kırgızlarda *jır/cır* (türkü, şarkı, acıklı türkü, ağlayıp sızlama). Fedotov ayrıca Başkurlarda *yır* (şarkı, türkü), *yırla-* (şarkı, türkü söyle-), Yakutlarda *ırla* (türkü, şarkı) kelimelerini de *yurı* kelimesinin paralelleri olarak sözlüğüne ekler.³

Görüldüğü üzere kelime, Türk lehçelerinde günümüze kadar benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Fedotov'un verdiği aşağıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Moğolca ve Buryatçada da *yurı* kelimesinin türevleri tespit edilmiştir.

Fedotov, kelimenin Türk lehçeleri yanında Moğolca ve Buryatçadaki paralelleri de sözlüğünde göstermiş, Moğol yazı dilindeki *çirla-*; Moğolca ve Buryatçadaki *jarga-* (tadını çıkar-, zevk al-), Yakutça *sargı~sorgu* (hayır, nimet) kelimelerini de *yurı* kelimesiyle bağlantılı olarak kaydetmiştir.⁴

Yurı, Çuvaş halk edebiyatının en yaygın türlerinden birisidir. Halk edebiyatı çalışmalarında erken dönemlerden itibaren üzerinde en çok durulan halk edebiyatı ürünlerinden birisidir. Bu nedenle *yurılar*, şekil ve içerik bakımından *istori yurrisem (tarihî türküleri)*, *sotsiallı tanmarlıh yurrisem* (sosyal adaletsizlik türküleri), *saltak yurrisem* (asker türküleri), *husah-tarkın yurrisem* (kaçak türküleri), *yamşık yurrisem* (arabacı türküleri), *burlaksen yurrisem* (yedekçi türküleri), *rafoçisen yurrisem* (işçi türküleri), *tuyyurrisem* (düğün türküleri) gibi çok sayıda alt başlığa da sahiptir.

Yurı, Türkiye Türkçesindeki ezgili bütün halk şiiri örnekleri için kullanılan türkü kelimesinin tam karşılığıdır. Gerek halkın kendi adlandırmalarında gerekse bilimsel çalışmalarda *yurı* açık bir şekilde ezgiyle söylenen manzum eserler için kullanılmaktadır. Bu nedenle kullanımında hiçbir karmaşık durum söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere Çuvaş halk türküleri Çuvaş folkloru ile ilgilenenlerin dikkatlerini çeken ilk türlerden olmuştur. Çuvaş folklor araştırmalarının erken dönemlerinde halk türküleri dikkat çekmiş ve daha sonra da çok sayıda araştırmacı tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İ. Odyukov, Çuvaş halk türküleri üzerine günümüze kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısı olarak adlandırabileceğimiz Çuvaş halk edebiyatı serisi içerisinde

³ M.P. Fedotov, *Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka* (Cilt II), Çuvaşskiy Gumanitarniy İnstitut, Çeboksarı 1996, s. 490.

⁴ Fedotov, *age.*, s. 490.

iki ciltte yayımlanan “Yürisem” adlı esere yazdığı ön sözde, *yurı*’nın Çuvaş halk edebiyatının en gelişmiş türü olduğunun altını çizer.⁵

Tasniflerde ve alt başlıkların adlandırılmasında eklemeler, çıkarmalar olmakla birlikte başlangıcından günümüze kadar araştırmalarda *yurı* teriminin kullanılması konusunda Rusya’da ve Batı’da yapılan çalışmalarda bir fikir birliği oluşmuştur. Bu anlamda *yurı*’nın Çuvaş folklor araştırmalarının en sorunsuz terimlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Makalenin ana konusu olmadığı için Çuvaş halk türküleri üzerine yapılan bu çalışmaların ayrıntılarına giremiyoruz. Ancak Çuvaş halk türkülerinin gerek Rusya’da gerekse Batı’da üzerinde en fazla inceleme yapılan türlerden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Burada bizi ilgilendiren asıl konu, bu çalışmalarda *yurı* teriminin kullanımında bir fikir birliğinin sağlanmış olmasıdır.

Takmak (koşma, mani)

Takmaklar halk edebiyatı araştırmalarında özellikle metin yayınlarında *yurı* metinleri içerisinde yer almaktadır. Burada tam bir şekil özelliğinden bahsetmek mümkün değildir. Hece, uyak, nazım birimi bakımından tek bir şekil özelliği kalıbına girmezler. Bu nedenle sözlüklerde anlam bakımından daha geniş ifadelerle karşılanmıştır. Aşmarin *takmak* kelimesini “halk şiiri” olarak kaydeder ve bu kelime ile ilgili olarak *takmakla-* (türkü söyle-, mani söyle-), *takmakşı* (türkücü, manici, koşmacı) kelimelerini de sözlüğünde örnekleriyle verir.⁶

Yegorov, kelimeyi “koşma, mani” şeklinde anlamlandırır ve Tatar, Başkurt, Kumuklarda *takmak* (mani, koşma, deyim, atasözü), Kazaklarda *takpak* (mani, koşma), Hakaslarda *tahpah* (lirik kısa türkü) şekillerinin bulunduğunu söyler. Takmakların ritmik yapılarının düzenli vurgululuğunu gösteren *tak-mak!* taklidinden ortaya çıktığını söyler.⁷

Fedotov, etimolojik sözlüğünde *takmak* ile ilgili bilgileri daha da genişletir. Kelimenin anlamını sadece mani ya da koşma olarak değil genel olarak halk şiiri olarak veren araştırmacı, Aşmarin’de de andığımız *takmak* ile ilgili kelimeleri alıntılar.⁸

⁵ İ.İ. Odyukov-G.F. Yumart, *Çıvaş Halih Pultaruliñ-Yürisem*, ÇKİ, Şupaşkar 1978, s. 5.

⁶ N.İ. Aşmarin, *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar’ Çıvaşskogo Yazıka* (Tom XIII). Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatel’stvo, Çeboksarı 1937, s. 162-173.

⁷ V.G. Yegorov, age.,s. 228; Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsüm Killi, “Hakas Sözlü Edebiyatında Tahpah”, *Milli Folklor*, 2000,S. 48, s. 72-83; Erhan Aktaş, “Divanu Lügat-it Türk’teki ‘Tak-‘ Sözü Bağlamında Hakas Haycı S.P. Kadışev’in ‘Tahpah’ları”, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslar arası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri*, Rize 2008, s. 696-704.

⁸ Fedotov, age.,s. 166.

Fedotov bu bilgilerin ardından *takmak* kelimesinin Türk lehçelerindeki paralellerini Radloff sözlüğünden alıntılıyarak sıralar ve Koybal, Kaçın, Altay, Lebed, Şor ve Kırgızlarda, *takpak* (şaka, esprili türkü, fabl, bilmece), Tobollarda, Kazaklarda *takmak* (bilmece, atasözü, halk türküsü-Kaz), Tuba, Kazaklarda *takmakla-* (atasözyle söyle-, türkü söyle-), *takmakçı* (atasözü söyleyen) kelimelerinin de *takmak* kelimesinden türediğini belirtir.⁹

Türk boyları arasında yaygın bir şekilde kullanılan bu terim Türkçe üzerinden İdil-Ural bölgesinin diğer halkları olan Fin-Ugor boyları arasında da yayılmıştır. Maricede *takmak*, Udmurtçada *takmak* (koşma, mani) ve yine Maricede *takmaklaş-* (mani söylemek) kelimeleri Çuvaşçadaki anlamlarıyla kullanılmaktadır.¹⁰

Çuvaş folklorunda *takmak* teriminin kullanıldığı en ilgi çekici halk edebiyatı ürünü *Min Kırü Takmakı* olarak adlandırılan düğün türküsüdür. Çuvaş halk edebiyatının sözlü gelenekte yaşayan en uzun soluklu ve epik özellikler de gösteren bu eseri halk arasında *takmak* ya da *salamalık* olarak adlandırılmıştır. Geleneksel Çuvaş folklorunda düğün şiiri önemli bir yer tutmaktadır. Çuvaş düğün şiiri türleri arasında özel ve ilginç olanlarından biri de büyük sağdıçın Çuvaşça *mın kırü takmakı* şeklinde adlandırılan güzel şiirdir. Sağdıçın söyleyişi karmaşık, çok katmanlı ve çok planlı bir eserdir. O, 1-3 hafta devam eden karmaşık düğün törenine parçalar halinde yayılmıştır. Düğün törenindeki sağdıçın söyleyişi birkaç işlev taşımaktadır: Organizasyon, büyü ve estetik. Bu şiir bir taraftan düğün töreniyle ve onun kompozisyon yapısıyla diğer taraftansa düğün töreninde büyük sağdıçın çok amaçlı işleviyle sıkı sıkıya ilişkilidir.¹¹

Peyit (beyit)

Peyitler, Çuvaş halk edebiyatının en zengin ürünlerinden birisidir. İdil-Ural bölgesinde Tatarlar ve Başkurların halk edebiyatında da bulunan bu tür, hayatın çeşitli konuları hakkında yaratılabilmektedir. Şekil özellikleri bakımından düzenli değildirler. Halk şiirinin şekil özelliklerine uygun olarak 5, 7, 8, 10, 11 vd. heceli dört dizelik kıtalardan oluşan *peyitler* olduğu gibi, iki dizelik ya da hece ölçüsüne uymayan farklı sayılarda dizelerden oluşan

⁹ Fedotov, *age.*,s. 166-167.

¹⁰ Fedotov, *age.*, s. 167.

¹¹ Salamalık konusunda ayrıntılı bilgi için bk. N.İ. Yegorov, "Çuvaşkiy Salamalik", *Çuvaşkiy Fol'klor. Spetsifika Janrov*, Çeboksarı 1982, s. 106-130; makalenin Türkçe tercümesi için bk., "Çuvaşlarda Salamalik Manzumesi" (Çev. Bülent Bayram), Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed. Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe), Türkbilgi/Öncü Kitap, Ankara, 2013 ss. 601-616,.

herhangi bir kıta düzeni olmayan peyitler de bulunmaktadır. Bu nedenle peyitleri şekil özellikleri bakımından belli ölçütler içinde değerlendirmek oldukça zordur. Özellikle Tataristan ve Başkurdistan’da yaşayan Çuvaşlar arasında sıkça kullanılan *peyit* türü, Çuvaş halk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda artık destanlarla birlikte yayımlanmakta ve değerlendirilmektedir. Peyitler konu bakımından iki genel başlık altında ele alınmaktadır: *Mitolojik peyitler* ve *hayatla ilgili peyitler*. Mitolojik peyitlerde Çuvaşların geçmiş dönemlerdeki dünyaya bakış tarzları, doğüstü ilahi varlıklar, mitolojik düşüncelerle ilgili tasavvurlar işlenmekteyken, hayatla ilgili peyitlerde daha ziyade toplumu derinden etkileyen çeşitli tarihî olaylar işlenmiştir. Bu özellikleriyle kimi zaman ağıtlara kimi zaman da aşık destanlarına benzemektedirler.¹²

Yumah (masal)

Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında günümüze kadar gelen süreçte en oturmuş terimlerden birisidir. Aşmarin sözlüğünde *yumah* ve *yomah* biçiminde Çuvaşçanın Anatri ve Viryal ağızlarındaki şekilleriyle kaydedilen terim, halk edebiyatı türü olarak masalın karşılığıdır. Aşmarin sözlüğünde bu terimle bağlantılı *vîrim yumah* (masal), *kiske yumah* (bilmece), *yumah yar-* (masal anlatmak, sohbet etmek), *yomahşî* (masal anlatıcısı), *yumahla-/yomahla* (söylemek, konuşmak, sohbet etmek), *yomahşî* (masal anlatıcısı) madde başları da bulunmaktadır.¹³

Çuvaşçanın diğer sözlüklerinde ve etimolojik sözlüklerde de terim aynı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Yegorov, *yumah* kelimesi için “masal” karşılığını verdikten sonra onun diğer Türk lehçelerindeki paralelleri sıralar. Biçim, Tümen Tatarlarında *yomah* (masal); Altaylarda *numak* (masal); Hakaslarda *nimah* (masal); Şorlarda *nibak* (masal); Kırgızlarda *jomok* (bilina, destan); *jöö jomok* (masal); Başkurlarda *yomak* (bilmece); Azeri, Türkmen, Uygurlarda *tepişmak*, Özbeklerde *jumbok*, *topişmok* (bilmece); Hakaslarda *tapçan nimah* (bilmece); Kazak, Karakalpaklarda *jumbak*; Nogaylarda *yumak* (bilmece) şeklinde kaydedilmiştir. Moğolcada da *domog* (anlatma, efsane) şekli bulunmaktadır.¹⁴

Fedotov yukarıdaki bilgilere ek olarak kelimenin, Kueriklerde ve Tatarcanın Baraban ağızında *yomak* (masal); Karaycanın Lutsk ağızında *yomah*, *yomak*; Dağ Maricesinde *yamak* (masal); Ova Maricesinde *yomak*

¹² G.F. Yumart-İ.G. Trofimova. *Çıvaş Halih Pultaralih-Halih Eposi*, ÇKİ, Şupaşkar 2004, s. 314-344.

¹³ N.İ. Aşmarin, *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar’ Çıvaşskogo Yazıka* (Tom IV). Çeboksarı 1929, s. 324-325.

¹⁴ Fedotov, *age.*, s. 348.

(masal) şekillerini kaydeder. Karaycanın Trakay ağzında *yomahla*-(anlat-); Ova Maricesinde *yomaklaş*- (konuşmak, sohbet etmek) fiilleri de bulunmaktadır. Masal anlatıcısı, anlatıcı anlamlarında Dağ Maricesinde *yamaksi*; Ova Maricesinde de *yomakze* kelimeleri bulunmaktadır.¹⁵ Türkçe üzerinden İdil-Ural bölgesinin Fin-Ugor halklarından biri olan Marilere de geçen kelime, Türk lehçelerine ilişkin verilen bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, manzum ya da mensur halk edebiyatı ürünlerinin adlandırılmasında kullanılmaktadır.

Etimolojik sözlüklerde her ne kadar kelimenin karşılığı ve yayılma sahası gösterilmişse de etimolojisi konusunda tam bir fikir birliğinden söz edilemez. Kelimenin etimolojisi genellikle *yumsa* (büyücü, sağaltıcı, falcı) kelimesi üzerinden yapılmıştır. Aşmarin'in bu kelimeyi, onunla ilgili gördüğü biçimleri sözlüğünde örnekli bir şekilde verdiğini görüyoruz. *Yumiş/ yumişi* (büyücü, sağaltıcı), *yomişa kay-* (büyücüye git-), *yomiş oşşa pih-* (fala bak-), *yumiş yar-* (fala bak-), *yumiş-karçık/yumiş karçıkı* (büyücü, falcı kadın), genel büyücü anlamında (büyücü kadın), *yomiş-kormiş/yomiş-kormiş* (büyücü anlamında), *yumişla-* (fala bak-), *yumişliş* (falcılık, büyücülük), *yumiş pih* (fala bak), *yumiş pihmalli* (fal araçları), *yomiş-starik* (yaşlı falcı/büyücü), *yumiş-teriş/yomiş-teriş* (büyücüler/falcılar) terimleri, *yumsa* kelimesiyle bağlantılı olarak sözlükte yer almıştır.¹⁶ *Yumsalar* Çuvaşların dinî inanışlarında önemli yer tutan kişilerdir. Sözlük anlamlarından çıkarılabileceği üzere eski Türk toplumundaki kamların bazı işlevlerini üstlenen yumsalar, Çuvaşların büyük bir bölümünün Hristiyanlığa geçişinden sonra bile toplumdaki önemlerini kaybetmemişlerdir. Çuvaşça *yumah* ile *yumşi* kelimeleri arasında bir ilişki kurulmaktadır. *Yumşi* ile *kamları*, özellikleri ve kelime ilişkileri bakımından ilk defa N. İ. Zolotnitskiy inceler.¹⁷ Gy. Németh ve H. Paasonen ise bu kelimeyi Genel Türkçe *kam* "şaman" kelimesiyle ilişkili görmüşlerdir.¹⁸

Yumah kelimesi, etimoloji çalışmalarında daha ziyade *yumiş/yumşi* kelimeleri üzerine yapılan çalışmalar bağlamında ele alınmıştır. J. S. Dimitriyeva, Çuvaşça *yomşi* kelimesinin etimolojisi üzerine yayımladığı makalesinde, konu ile ilgili çok sayıda görüşü değerlendirdikten sonra *yomşi* kelimesinin Moğolca *domçı* sözüne tekabül eden Tatarca *yomçı* kelimesin-

¹⁵ Fedotov, *age.*, s. 485-486.

¹⁶ N.İ. Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom IV). Çeboksarı 1929, s. 325-329.

¹⁷ N. Zolotnitskiy, *Komevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, Kazan' 1875.

¹⁸ Gy. Németh, "Über den Ursprung des Wortes şaman und Einige Bemerkungen zur türkisch-mongolischen Lautgeschichte", *KSz.* 14 (1-3), s. 244; Heikki Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1950, s. 216.

den geldiğini ileri sürmüştür. Bu kelime, Çuvaşçanın şekil ve ses bilgisi kurallarına uygun olarak asimile edilmiş ve *yumşĭ* şekline dönüşmüştür. Bu gelişme Tatar ağızlarında *yumak* “bilmece”>Çuvaşçada *yumah* “masal” şeklinde de görülmektedir. Nitekim Çuvaşça *yumşĭ* kelimesi, Eski Türkçe kökenli Tatarca ödünç bir kelime olan *kamçı* kelimesinin karşılığı değildir. Bütün bu fikirler dikkate alındığında *kam* ve *yumşĭ* iki ayrı kelime olarak karşımızda durmaktadır. Yine Dimitriyeva’ya göre *yumşĭ* kelimesi muhtemelen Osmanlı, Tatar, Karaim ve Sibiry Türkçesindeki *kam*’ı değil, Moğolca *domçı* kelimesini karşılamaktadır. Dimitriyeva’nın açıklamalarına göre *yumah* kelimesinin kökü, Moğolca *dom* köküne gitmektedir.¹⁹

Milan Adamoviç, kelimeyi Genel Türkçe *em* “ilaç” kelimesiyle ilişkilendirmiş ve *emçi* “hekim” şeklindeki bir yapıdan Çuvaşça *yumşĭ*’nin doğduğunu belirtmiştir.²⁰

Türkiye’de de konu ile ilgili olarak araştırmacıların çalışmaları bulunmaktadır. Emine Ceylan (Yılmaz), Adamoviç’in yukarıda zikredilen görüşünün iki yönden kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. İlk olarak, Çuv. *e ~ GT u ses denkliği örneklenebilir bir görünüme sahip değildir. Üstelik Adamoviç’in işaret ettiği etimoloji, Çuvaşçada zaten *im* ‘ilaç’ şeklinde yaşamaktadır.²¹ Ceylan, sözcüğün kökeni ile ilgili olarak Ramstedt’in Moğolca *dom* (büyülü söz) açıklamasını²² zikrettikten sonra tarihsel ve modern lehçelerden getirdiği tanıklarla bunun mümkün olabileceğini göstermiştir. Ona göre, Moğolca *dom* biçimi Çuvaşçada *yumah* ve *yumşĭ* kelimelerinde görülmektedir. Ancak bu durumda kelimelerin Çuvaşçada **şumşĭ* ve **şumah* şeklinde olmalıydı. Ceylan kelime başında /y/ sesinin bulunmasını kelimelerin Tatarcadan alıntılanmasıyla açıklamaktadır.²³ Bu durumda Çuvaşçada masal anlamında kullanılan kelime Moğolca kökenli olmakla birlikte Tatar Türkçesi aracılığı ile bu dile girmiştir diyebiliriz.

M. Levent Yener de *yum* kelimesinin tarihini, günümüz Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit ettiği örnekler çerçevesinde değerlendirmiştir. Yener, kelimenin *kam* ya da *emçi* kelimesiyle

¹⁹ Judit Dimitriyeva Szolantai, “The Etymology of the Chuvash Word yumşa ‘Socerer’”, *Chuvash Studies*, Wiesbaden 1982, s. 171-178.

²⁰ Milan Adamoviç, “Umstrittenets chuwassischen Etymologien”, *UAIb, Neue Folge* 5, 1925, s. 95.

²¹ Emine Ceylan, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 28.

²² G. Ramstedt, “Zur frage nach der stellung des tshuwassischen” *JSFOu* 38. 3, 1922, s. 20-21.

²³ Ceylan, *age.*, s. 28.

ilişkilendirilmesinin zor olduğunu, Moğolca *domçı* kelimesinin eşleştirme için daha uygun olduğunu belirtmektedir.²⁴

Yumah kelimesi ile ilgili olarak dil araştırmacıları tarafından yapılan açıklamalar, halk bilimi araştırmacıları için önemli olmakla beraber, halk edebiyatı çalışmalarında asıl önemli olan, kelimelerin Çuvaş folklorunda hangi türleri ya da şekilleri karşıladığı konusudur. Bu konu özellikle bir başka terim *halap* ile yakından ilgilidir. Halk edebiyatı araştırmaları tarihinde zaman zaman benzer hatta aynı metinleri karşılamada kullanılan bu iki terimin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. N.G. İl'ina, konu ile ilgili görüşleri sıralamıştır.²⁵ Onun konu ile ilgili bütün görüşleri karşılaştırmalı olarak ele aldığı bölümü *halap* teriminin açıklamalarından sonra vereceğiz.

Halk edebiyatı metinlerinin sınıflandırılması daha doğrusu genel anlamda sınıflandırma meselesi, zor ve sorunlu bir konudur. Zor ve sorunlu olmakla birlikte, Çuvaş masalları da gerek metin yayınları gerekse masal incelemeleri esnasında çok sayıda araştırmacı tarafından sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaların da genel olarak dünya masal çalışmalarına paralel bir şekilde yapıldığını söylemek mümkündür. Çuvaş masallarının sınıflandırılmasında içinde buldukları ve bir parçasını teşkil ettikleri Rus folklor araştırmaları geleneğinin de izlerini görmek mümkündür.

Konuyu hayvan masalları ile ilgili cildin giriş makalesinde ele alan N. G. İl'ina'ya göre günümüze kadar hem Rusların hem Çuvaşların hem de başka halkların masallarının sınıflandırılmasında A. N. Afanasyev'in sistemi temel alınmaktadır. Afanas'yev, 1855-1863 yıllarında *Narodniye Russkiye Skazki* (Rus Halk Masalları) derlemesini hazırlar ve 600'den fazla masalı *Skazki O Jivatnih* (Hayvan Masalları), *Volşebniye Skazki* (Büyü masalları), *Novellisticeskiye İli Bitoviye Skazki* (Öykü ve Gerçekçi Masallar) şeklinde sınıflandırır.²⁶

Çuvaş masallarının N. Danilov, 1949 yılında yapılan yayınında *yumah* ve *halap* terimleri masalları adlandırmada birlikte *yumah-halap* şeklinde kullanılmıştır. Çuvaş folklor araştırmalarında masal türünün belki de ayrıntılı ilk sınıflandırmasını veren çalışmada masallar;

1. Tırlı çırçun şinçen kalakan yumahsem (Türlü hayvanlar hakkında anlatılan masallar)

²⁴ Mustafa Levent Yener, "Çuvaşça 'ıom/yum'-Ortak Türkçe 'yum' Sözcüğü Üzerine." *Gazi Türkiyat*, Bahar 2012/1, s. 189-210.

²⁵ N.G. İl'ina, *Çıvaş Halih Pultarulih-Yanavar Yumahısem*. ÇKİ, Şupaşkar 2011, s. 8-9.

²⁶ İl'ina *age.*, s. 26.

2. Asamlı yumahsem (Büyü masalları)
 3. Legendilla yumahsem (Efsanevi masallar)
 4. Novellilla tata anekdotla yumahsem (Kısa öykü ve fıkra şeklinde masallar)
- şeklinde 4 gruba ayrılmıştır.

Bu grupların içerisinde bazı masalların *Mitrahvan asatte yumahı* (Mitrahvan Dede Masalı), *Kiske Yumahsem* (Kısa masallar), *Pürne yumahı* (Parmak masalı) şeklinde adlandırıldığı bazı masalların *halap* terimi kullanılarak *Til hallapı* (Tilki masalı), *Kaçaka hallapı* (Keçi masalı) şeklinde adlandırıldığı da görülmektedir.²⁷

Danilov, 1959 yılında eserinin yeni baskısını yapar. Ancak elindeki metinlerin sınıflandırmasında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Masalları yine dörde ayırmakla birlikte adlandırmalarda bazı değişikliklere gitmiştir:

1. Asamlı yumahsem (Büyü masalları)
2. Kalav yışşi yumahsem (Hikâye grubu masallar)
3. Tırlı çırçun şinçen (Türlü hayvanlar hakkında)
4. Predanitem (Anlatmalar)

Danilov'un yaptığı bu sınıflandırma, daha sonra yapılan benzer çalışmalar için araştırmacıların önündeki en iyi taslak durumundadır. Çuvaş halk edebiyatı metinlerini derleme ve yayımlama çalışmalarında Çuvaş masalları özellikle içerik özellikleri doğrultusunda bir sınıflandırmaya da tabi tutulmuştur. Çuvaş masallarının sınıflandırmasında dikkat çeken husus onların uluslararası sınıflandırmalara paralel bir şekilde ayrılmalarıdır. Bugüne kadar Çuvaş masalları ile ilgili olarak yapılan en kapsamlı metin neşrinden birisi olan ve *Çıvaş Halih Pultarulihi* (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) serisi içinde iki cilt olarak yayımlanan *Yumahsem* (Masallar) adlı derlemede Çuvaş masalları üç gruba ayrılmaktadır.²⁸

- 1.Çırçunsem şinçen kalakan yumahsem (Hayvanlar hakkında anlatılan masallar)
- 2.Asamlı yumahsem (Büyü masalları)
- 3.Yıla yumahsempe şütsem (Gelenek masalları ve anekdotlar)

²⁷ N.Danilov, *Çıvaş Halih Yumahsem*. Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Şupaşkar 1949.
²⁸ E.S. Sidorova, *Çıvaş Halih Simahlıhi Yumahsem* (Tom 1), ÇKİ, Şupaşkar 1973; *Çıvaş Halih Simahlıhi Yumahsem* (Tom 2), ÇKİ, Şupaşkar 1976.

Çuvaş masallarının sınıflandırılması problemleri çok fazla tartışılmasa da özellikle Çuvaşça ve Rusça yapılan metin yayınlarında çok sayıda sınıflandırma denemesi karşımıza çıkmaktadır. 1993 yılında V. P. Nikitin-Stanyal hazırladığı ders kitabında masalları şu şekilde ayırır:²⁹

1. Çırçunsem şinçen kalannisem (Hayvanlar hakkında anlatılanlar)
2. Asamlı Yumahsem (Büyü masalları)
3. Pattırlıh yumahısem (Kahramanlık masalları)
4. Purnışpa yıla yumahısem (Hayat-gelenek/gerçekçi masalları)

A. İ. Mefad'yev ise masalları daha önceki sınıflandırmalarda farklı gruplara koyulan bazı örnekleri birleştirerek masalları aşağıdaki şekilde sınıflandırır:³⁰

1. Çırçunsem şinçen hıvnı yumahsem (Hayvanlar hakkında anlatılan masallar)
2. Asamlı yumahsem (Büyü masalları)
 - Şurma mifla ye legendilla yumahsem (Yarı mitik ve efsanevi masallar)
 - Pattırsene muhtakan asamlı yumahsem (Kahramanları öven büyü masalları)
3. Yıla Yumahısem (Gelenek masalları/Asıl masallar)

N. İ. Yegorov, Çuvaş masal sınıflandırmalarına eleştirel bir gözle bakar. Birçok sınıflandırma eleştirisinde olduğu gibi bu denemelerde bir sınıflandırma ölçütünün olmadığı konusuna dikkat çeker. Mantıklı bir sınıflandırma için masalların temel bir unsurunun esas alınması gereklidir. Ona göre masal sınıflandırmaları konusunda dünya folklor araştırmalarında, günümüze kadar yöntem problemlerini gideremeyen masal sınıflandırmaları hâkimdir. Yegorov, bir masal sınıflandırmasında zaman zaman farklı ölçütlerin esas alındığına dikkat çeker. Bir grup ana kahramanlara göre (hayvanlar hakkında anlatılan masal); ikincisi masaldaki işlere göre (büyülü masal); üçüncüsü ise hayatın gerçekliğini ne şekilde gösterdiğine göre (gelenek-görenek); dördüncüsü metnin oluşumuna göre (zincirleme masallar) tespit edilmektedir ki bu durum sınıflandırmada çok büyük çelişkiler ortaya çıkarmaktadır.³¹

²⁹ V. P. Nikitin, *Çıvaş Halih Sımahlıhı*, ÇKİ, Şupaşkar 1993, s. 312.

³⁰ İl'ina, *age.*, s. 10.

³¹ N.İ., Yegorov, "Çıvaş Folklorın Proza Janrısene Uşkınlassi tata Terminologi İyüvısem". *Halih İs-Hakıhı*. No. 1. 2002 : s. 21-25.

Yegorov'a göre masal türünü temel kahramanları ortaya koyarak sınıflandırmak mümkündür. Gerçekten de herhangi bir masalın anlatılması istendiğinde dinleyici; biz tilki hakkında, şeytan hakkında, ahmak İvan hakkında, büyücü hakkında şeklindeki ifadelerle istekte bulunmaktadır. Başka bir deyişle bizim hafızamızda öncelikle kahraman bulunmaktadır.³² Bu durum dikkate alındığında masalları ana suretlerine göre sınıflandırmak doğru bir yol olabilir. Yegorov, Çuvaş masallarını kahramanlarının özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırmaktadır:³³

1. Yanavar Yumahĭ (Hayvan masalı)
2. Pattir Yumahĭ (Kahraman Masalı)
3. Narısta Yumahĭ (Büyü/Peri Masalı)
4. Şaymak Yumahĭ (Gerçekçi Masal)

Yumah terimi ile ilgili olarak diğerlerinden daha fazla ayrıntıya girilmesi, onun zaman zaman halap terimi ile birlikte benzer metinlerin adlandırılmasında kullanılmasındandır. Aşağıda halap terimi ile ilgili olarak verilecek olan bilgiler bu karışıklığı giderecektir.

Halap/Hallap (anlatma/anlatı)

Halap, Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında en karmaşık terimlerden biridir. Özellikle birbirinden farklı mensur (efsane, hikâye, masal gibi) halk edebiyatı ürünlerini karşılamada kullanılan bu terimle ilgili çok sayıda görüş ileri sürülmüştür.

Aşmarin “masal, öykü, konuşma, sohbet, haber, söz” şeklinde anlamlandırdığı halap kelimesi ile ilişkili çok sayıda kelimeyi sözlüğünde örnekleriyle vermiştir: *Halap-yumah* (konuşma, sohbet), *halaplan-* (konuş-), *halapli/halapli yuri* (hikâyeli türkü), *halapsir yuri* (hikâyesiz türkü), *halapşaptar-* (canlı bir şekilde konuşma), *halapşĭ* (masalçı, konuşkan), *halap çipti* (konuşkan), *hallap* (masal), *hallapĭş* (geveze), *hallapla-* (söylemek, sohbet etmek), *hallaplan-* (söyleşmek), *hallapla şavakan* (geveze), *hallapĭşĭ* (masalçı, anlatıcı).³⁴

³² İl'ina, *age.*, s. 10.

³³ N.İ. Yegorov, *age.*, s. 25.

³⁴ N.İ. Aşmarin, *Çıvaş Simahsen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom XVI), ÇKİ, Çeboksarı 1941, s. 32, 38.

Bu kelimenin Arapçadan geçen *hilâf* “karışıklık, çelişki” sözüyle karşılaştırıldığına tanık oluyoruz. Bu kelime Rusçaya da *halapsa* şeklinde girmiştir.³⁵

Yumah ile *halap* teriminin Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında zaman zaman benzer ve aynı halk edebiyatı ürününü kapsayacak şekilde kullanıldığını söylemiştik. N.G. İl’ina’nın iki terimin kullanım alanları ile ilgili olarak yaptığı karşılaştırma günümüze kadar ileri sürülmüş fikirleri bir araya getirmiştir.³⁶

a) A.K. Salmin, *yumah* ve *halap* terimlerinin etimolojisi üzerinde derinlemesine durur. Söz konusu tür hakkında yazılan çalışmaları inceleyerek *yumah* teriminin devrime kadarki el yazmalarında ve yayınlarda *tupmalli yumah* (bilmece) anlamıyla kullanıldığını söyler. Çuvaşçanın etimolojik sözlüğünde iki anlam ile (masal ve bilmece) karşılandığını, masalla bilmeceyi birbirinden ayırmak için *vîrîm yumah* ve *kiske yumah* anlamlarının olduğu ve günlük konuşmada *yumah*’ın *yumahlav* anlamıyla kullanıldığını belirtir. Salmin, bunun yanında makalesinde *halap* olarak epik eserlerin, *yumah* terimiyle ise kahramanlar hakkında masalların anlaşılması gerektiğini söyler.³⁷

b) N.İ. Yegorov *yumah* teriminin etimolojisini *yum* ile ilişkilendirmek istemez. Ona göre *yum* kelimesinin *ilk anlamı büyü* değil, *ilaç, tedavi* dir; *yumah, şimah, urtmah, takmak, tismak* gibi kelimelerde fiilden isim yapan -mah>-meh, -mak>-mek ekleri görülmektedir. Böylece *yumah* kelimesinin kökü yu- (yu-) olmaktadır. Çuvaşçaya *yumah* kelimesi XIII-XIV. yüzyıllarda Orta Kıpçak Türkçesinden girmiştir. Kelimenin yayıldığı coğrafya oldukça geniştir. Türkçe *yomak*, Moğolca *domog* (efsane, anlatma), Mançu-Tunguzcada *nimnikin* (masal) şeklindedir. Yegorov, son dönemlerde *yumah* kelimesini araştırmacıların daha çok masal anlamıyla; *halap* kelimesini ise efsane ya da *anlatma* anlamlarıyla kullanmaya başladıklarını söyler. Çuvaş folklor araştırmalarında *yumah* terimiyle öncelikle masal, masalsı nesir anlamlarının birleştirilmesinin mümkün olduğunu dile getirir.³⁸

c) Halk edebiyatında ve bilimsel terminolojide *yumah* tan başka *halap* terimine de sıkça rastlanmaktadır. Çuvaşçanın eşanlamlı kelimeler sözlüğünde kelimenin üç anlamı (masal, konuşma, rivayet) gösterilmektedir. Bunun

³⁵ Fedotov, *age.*, s. 308.

³⁶ İl’ina, *age.*, s. 8-9.

³⁷ A.K. Salmin, “Dva Çuvaşskih Termina, Oboznaçayuşçih Skazku”, *Sovatskaya Tyurkologiya*, No: 2, 1987, s. 33-35.

³⁸ N.İ. Yegorov, *age.*, s. 21-25.

yanında Çuvaş halk edebiyatında ayrıca *halaplĭ yurĭ* (hikâyeli türkü), *halapsĭr yurĭ* (hikâyesiz türkü) şeklinde kullanımlar da bulunmaktadır.³⁹

ç) G.İ. Komissarov, el yazmasında *halap* terimiyle ifade ettiği folklor eserlerinin içerisine mit, masal, efsane, fıkra, anlatma, öykü gibi ürünleri sokmaktadır. Bazı durumlarda *halap* denilerek eski hayatı gerçek gibi tasvir eden halk edebiyatı eserleri kastedilmektedir.⁴⁰

d) N.F. Danilov'un 1949 yılında yayımlanan *Çıvaş Halĭh Yumahĭsem* (Çuvaş Halk Masalları) adlı eserinde masal karşılığında zaman zaman kullanılan bu iki terimi, *yumah-halap* şeklinde birlikte kullanmıştır. 1959 yılında yayımlanan yeni baskıda ise kitabın adında her iki kelime birlikte kullanılmış ve eser *Çıvaş Yumah-Hallapĭsem* (Çuvaş Masal-Anlatmaları /Hikâyeleri) şeklinde adlandırılmıştır.⁴¹

e) N.V. Nikol'skiy'in çalışmasında *yumahve halap* kelimelerinin farklı anlamlara sahip olduğu görülmektedir. "İlk önce mit, daha sonra halk hayatı ve bahadırlar hakkında anlatılan *yumah*, bir zamanlar olup geçmiş olayları tasvir eden tarihi anlatma olarak ortaya çıkmıştır."⁴²

f) M.Ya. Sirotkin'e göre, *yumah* adlandırmasıyla daha çok büyülü olaylar ya da hayvanlar hakkında anlatılan eserler; *halap* kelimesi ile gelenek-görenekle ilgili eserler kastedilmektedir.⁴³

g) E.S. Sidorova, yukarıda zikredilen iki anlam arasında bir sınır koymaz. *Yumah* ve *halap* kullanımlarının ağız farklılığından kaynaklandığını söyler.⁴⁴

ğ) V.G. Rodionov, Çuvaş folklorunda masalsı nesir *yumah* (masal) teriminin yerleştiğine dikkat çeker. *Halap* terimiyle ise epik nesir şeklindeki anlatmaların adlandırıldığını belirtir.⁴⁵

h) V.P. Nikitin-Stanyal'ın *Çıvaş Şımahlĭhĭ* adlı ders kitabında terimlere yüklenen anlamlarda ise *yumah* terimi masal; *halap* ise anlatma anlamlarıyla yer almaktadır.⁴⁶

³⁹ İl'ina, *age.*, s. 8.

⁴⁰ Salmin, *age.*, s. 35.

⁴¹ Danilov, *age.*

⁴² N. V. Nikol'skiy, "İlĭkhi Çıvaş Halĭh Yumahĭsem Şinçen", *Yumahsem*, Şupaşkar 1960, s. 150.

⁴³ M. Ya. Sirotkin, *Çuvaşskiy Fol'klar: Oçerk Ustno-Poetiçeskogo Narodnogo Tvorçestva*, ÇKİ, Çeboksarı 1965, s. 54.

⁴⁴ Sidorova, *age.*, s. 17.

⁴⁵ Vitaliy Rodionov, "Voprosı Janrovoy Klasifikatsii Çuvaşskogo Fol'klora", *Çuvaşskiy Fol'klar. Spetsifika Janrov*, Çeboksarı 1982, s. 101.

1) Son yıllardaki Çuvaş halk edebiyatı metinlerinin yeniden yayımlanması sürecinde 2007 yılında basılan *İstori Halapışem* (Tarihî Anlatmalar) cildinde bu iki terimin taşıdığı anlamlar üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Varılan sonuç, iki ayrı kelime ile iki farklı anlamın karşılandığı üzerinedir.⁴⁷

Yukarıda verilen görüşler doğrultusunda V.G. Rodionov, V.P. Nikitin ve N.İ. Yegorov'un tekliflerine göre *yumah* kelimesi masal anlamıyla; *halap* terimiyle ise farklı türleri karşılayabilecek bir anlam genişliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Çuvaş halk edebiyatı metinlerinde genel olarak kullanımın da bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. *Yumah* kelimesinin kökeni ile ilgili olarak farklı görüşler olmasına rağmen onun Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında bir terim olarak kullanılmasında hiçbir çelişki göze çarpmamaktadır. *Yumah*, Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında açık bir şekilde masal terimine karşılık olarak kullanılmaktadır. Zaman zaman masalın karşılığı olarak *halap* terimi de kullanılıyorsa da bu durum oldukça seyrek. *Yumah* terimi *tupmalli yumah* tamlamasıyla bilmece ve zaman zaman efsane, mit vb. türlerin adlandırılmasında da kullanılmış olsa da bu durumlar oldukça seyrek.

Halap ve *yumah* terimlerinin birbirinden farklı özellikler gösteren masalların adlandırılmasında kullanıldığını ve bunlar arasındaki farkı Macar bilim adamı Róna-Tas ifade etmiştir. Çuvaşça masal kelimesinin karşılığı olan *yumah* ve *halap* kelimelerinin etimolojilerini de yapan Róna-Tas'a göre *yumah*, Kazan Tatar etkisine ve eski Türk-Moğol mitik dünyasına gönderme yaparken, *halap* Arapça kökenli bir kelime olup İslam kültürünü işaret etmektedir. Bu iki terim ona göre farklı masal türlerini karşılamaktadır: *Halap* daha çok epik karakterli masalları gösterirken, *yumah* genellikle hayvan ve büyülü masal türlerini karşılamada kullanılmaktadır.⁴⁸

Çuvaş halk edebiyatında *yumah* teriminin kullanım alanı günümüzde oturmuş olmakla birlikte *halap* kelimesinin daha geniş bir anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle halk edebiyatı metinlerinin yayınında efsane, mit, memorat gibi anlatmaların tamamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle *halap* terimiyle ifade edilen ürünlerin türlerinin belirlenmesinde mutlak surette metnin kendisine bakılmalıdır.

Çuvaş halk edebiyatında atasözü, bilmece, dua, alkış-kargış metnlerinin ifade edilmesinde bir terim karmaşası göze çarpmaz. Çuvaş folklorunda daha genel başlıklar altında değerlendirilebilecek olan birçok metin

⁴⁶ Nikitin, *age.*, 311.

⁴⁷ G.F. Yumart, "Halih Kun-Şulih Halapışem", *İstori Halapışem*, ÇKİ, Şupaşkar 2007, s. 16.

⁴⁸ Andras Róna-Tas, *Mese a tölgfa tetején. Csuvas mesék*. Budapest 1977.

müstakil olarak yayımlanmaktadır. Bu bölümden itibaren bunlar üzerinde kısaca durulacaktır:

Çıvaş Halih Sımahlıh serisinin altıncı cildinin ikinci bölümü mitlerle halaplara ayrılmıştır. Halaplar ise *Ulıp halapısem* ve *İstori halapısem* olarak iki bölüme ayrılır:

1. Ulıp halapısem (Alp anlatmaları)

2. İstori halapısem (Tarihî anlatmalar)

a. XIII. İmirsem (Avalhi samanapa Pılhar taphır) (XIII. Yüzyıl-Eski dönemle Bulgar dönemi)

b. XIII-XVI. İmirsem (İltin Urtapa Husan Hanlıhın Taphır) (XIII-XIV. Yüzyıllar-Altınordayla Kazan Hanlığı Dönemi)

c. XVI-XX. İmirpuşlamış (Raşşeype pırleşni hişşinhi taphır) (Odyukov-Sidorova-Yumart 1987) (XVI-XX. yüzyıl başı-Rusya ile birleşme sonrası dönem)

Çıvaş Halih Pultarulih serisinde halapların sayısı ve türleri daha da zenginleşmiştir. Ancak terimin karşıladığı tür ile ilgili karmaşıklığın bu yeni yayınlarda da devam ettiği görülmektedir. 2004 yılında yayımlanan *Mifsem Legendısem Halapsem* cildinde *halap* terimi mit ve efsane ile birlikte kullanılmıştır. Eserlerin tasnifi de dikkate alındığında halapın mit ve efsaneden ne şekilde ayrıldığı konusunun tam olarak ortaya koyulamayacağı görülmektedir:

1. Tınçe tıtmı (Dünyanın yaratılışı)

2. Şülti tınçe (Gök dünyası)

3. Şut tınçe (Aydınlık/Orta dünya)

4. Etem, halih, pattirsem (İnsan, halk, bahadırlar)

5. İs-purlıhpa huşalıh (Akıl-zenginlikle ekonomi)

6. Şır şinçi upravlıh, İrişem, İrimşişem (Yer yüzündeki koruma, Kutsallar, Büyücüler)

7. Hayarsempe usalsem, Esremet pışkını (Kötüler, Esremet)

8. Ahırsaman (Kıyamet)

9. Leş tınçe (Öbür Dünya)⁴⁹

2007 yılında “İstori Halapsem” yayımlanır. Tarihî anlatmalar tarihi dönemlere göre tasnif edilmekle birlikte her tarihî dönemin anlatmaları da kendi içerisinde konularına göre tekrar tasnif edilmiştir:

1. I-IX İmirsem (Avalhi Taphır) (I-IX. Yüzyıllar- Eski dönem)

a. Yih-nesil (Soy-nesil)

b. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)

2. X İmir-XIII İmirin Pırremiş Şurri (Pılhar Patşalihın Taphır) (X. Yüzyıl sonu XIII. Yüzyılın ilk yarısı –Bulgar Devleti dönemi)

a. Yih-nesil (Soy, nesil)

b. Virşih-harşih (Savaşlar)

c. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)

ç. Hulasem (Şehirler)

d. Yalsem (Köyler)

e. Palli virinsem (Tanınmış yerler)

3. XIII. İmirin Şurri-XVI İmirin Pırremiş Şurri (İltin Urtapa Husan Halihın Taphır) (XIII. Yüzyılın ikinci yarısı-XVI. Yüzyılın ilk yarısı-Altınorda ile Kazan Hanlığı dönemi)

a. Yih-nesil (Soy-nesil)

b. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)

c. Virşih-harşih (Savaşlar)

ç. Palli virinsem (Tanınmış yerler)

d. Hulasem (Şehirler)

e. Yalsem (Köyler)

4. XVI. İmirin İkkimış Şurri-XX: İmir (Raşşeype Pırleşni Hışşihni Taphır) (XVI. yüzyılın ikinci yarısı-XX yüzyıl. Rusya ile birleşmeden sonraki dönem)

a. Yih-nesil (Soy-nesil)

b. Palli şınsem (Tanınmış kişiler)

c. Virşih-harşih (Savaşlar)

ç. Palli virinsem (Tanınmış yerler)

⁴⁹ E. S. Sidorova, *Mifsem Legendisem Halapsem*, (Mitler Efsaneler Hikâyeler), ÇKİ, Şupaşkar 2004.

- d. Hulasem (Şehirler)
e. Yalsem(Köyler)⁵⁰

2013 yılında *Tavralih Halapisem* adlı cilt yayımlanır. Bu halaplar toponomik anlatıları içermektedir. Tavralih halapisem şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Şut şantalik vırinsem (Göl, dere, tepe, ova, vadi vb.)
2. Etem tuni (Kultura) Vırinsem (İnsanların yaptıkları yerler)
 - a. Yal huşşinçi ob'yektsem (Kapı, köprü, ağıl, mera, baraj vb.)
 - b. Yal tulaşinçi Vırinsem (değirmen, fabrika, yol, köprü vb.)
 1. İrimli vırinsem (Büyülü yerler)
 2. Ulip Tıprisem (Alp toprakları)⁵¹

Terimlerle ilgili açıklamalardan ve tasniflerden anlaşılacağı üzere *halap* halk edebiyatı araştırmalarında efsane, mit, zaman zaman memorat gibi türleri karşılamaktadır. Kullanımı konusunda karmaşıklığın en çok olduğu tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu durumda metinlerin içeriği bilinmeden hangi türü karşıladığını tespit etmek oldukça güçtür.

KİL (dua) ve pil-ilhan (alkış-kargış)

Çuvaş halk edebiyatı, geleneksel inançların yakın zamanlara kadar oldukça sağlam bir şekilde korunmuş olması sebebiyle zengin bir dua külliyyatına sahiptir. *Kil* terimi ile Çuvaş halk edebiyatının dua metinleri karşılanmaktadır. Aşmarin kelime ile ilgili bölümde onunla bağlantılı başka kelime ve kelime gruplarını da zikreder: *asli kil* (büyük kil-kiremet adı); *kil alik umınçe tırankan* (kil kapı önünde duran-ilah adı); *kil-alik-uşakan*(kil-kapı açan-ilah adı); *kil amış* (kil anne-ana tanrı); *kil isti* (dua ustası); *kil vırini* (dua yeri); *kil karti* (dua avlusu); *kil kiteken* (dua bekleyen); *kil lişir* (dualı yer); *kililih* (dualık); *kil puş* (dua başı); *kil şurçi* (dua evi); *kille kir* (kilisede hizmete girmek); *kille-çükki* (ruhların genel adı).⁵²

Güçlü istek, arzu anlamlarına gelen *Pil*, Türkiye Türkçesinde hayır duası olarak da karşılık bulan *alkış*'in karşılığıdır. *Pil* kelimesinden *pille-* ya

⁵⁰ O. O. Terent'yeva-N. Yefimova-T. İ. Semenova, *Çıvaş Halih Pultarulih-İstori Halapisem*, ÇKİ, Şupaşkar 2007.

⁵¹ O. N. Terentyeva, , *Çıvaş Halih Pultarulih. Tavralih Halapisem*, ÇKİ, Şupaşkar 2013.

⁵² N.İ.Aşmarin, *Çıvaş Simahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom VII): ÇKİ, Çeboksarı 1934, s. 244-246.

da *pil tu-* (dua etmek) fiili de türetilmiştir.⁵³ *Ilhan* ise Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekil de beddua anlamında kullanılan *kargış*'ın tam karşılığıdır.

Hemen hemen her halk, sözün büyülü gücüne inanarak yaşamıştır. Örneğin bir kişi hastalanınca onu iyileştirmek için ya bunun sebebini bilen insanlara (pilüşü, vürüşü, yumış vd.) okutturdu, tükürttü ya da gökte yaşadıklarına inandıkları güçlerden dua ederek yardım istedi. Bu nedenle olağanüstü büyülü güçlere sahip olduğu düşünülen dil ve dualar eski dönemlerde birbirinden ayrı değillerdi. Bu nedenle de onlar dünyadaki türlü güçlerle birleşilen zamanlarda söylenenlerden ortaya çıkmıştı. Gerçekten de Çuvaşlarla dil yönünden akraba olan Yakut, Altay, Şor, Hakas ve diğer Türk boylarının söz varlıklarında *pil* teriminin karşılığı olarak tek bir kelime karşımıza çıkmaktadır: *Algıs* ve *algış*. Bu şekil eski Türk dilindeki *alka-* (övmek, iyi dilekler sunmak) kökünden türemiştir. Bunun zıttı anlamda ise *ilhan* kelimesini görüyoruz. *Algış* kelimesinin Çuvaşçadaki türevi ise *ilhaş*'tır. Ancak *algış* kelimesinin karşılığı olarak Çuvaşçada kullanılan kelime *pil* (pehil)'dir. Bu kelime de Çuvaşçaya Tatarca üzerinden XIII-XIV. asırda girmiş Arapça kökenli alıntı bir kelimedir.⁵⁴

Rodionov, konu üzerinde çalışan başka araştırmacıların fikrine de dayanarak *kilî* ve *çile* kelimelerinin çok eski dönemlerde aynı köklerden geldiğini; zamanın ilerlemesiyle bunlar arasında anlam farklılıklarının ortaya çıktığını ve *kilî* kelimesinin gökteki güçlerle *çilhe* kelimesinin ise yer ve yer altı dünyasının güçleriyle bütünleşme anlamına geldiğini söyler. Bu anlamda *çilhe*, *kilî*, *ilhan* ve *pil* kelimeleri ile birbirleri ile sıkı bir ilişki içindedir. Büyü diliyle *ilhan*ları (beddua) birleştiren yön onların tedavi etme, iyileştirme anlamlarında olmalarıdır. *Kilî* ve *pil* ise hayatın iyiliği, güzelliği, huzuru ile ilişkilidir. Dillerle, kilileri, ilhan-pillerden (alkış-kargış) ayıran şey ise onların arasındaki ilişkiyi değil, insanla (toplumla) tabiat arasındaki ilişkiyi düzenlemeye yardım etmesidir.⁵⁵

Tupmalli yumah (bilmece)

Günümüzde bilmece türünü karşılamada *tupmalli yumah* terimi kullanılırken Macar araştırmacı Gy. Mészáros, 1912 yılında yayımladığı metinlerde bilmeceyi sadece *yumah* olarak adlandırmıştır.⁵⁶ *tup-* (bul-)

⁵³ N.İ. Aşmarin, *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom IX): ÇKİ, Çeboksarı 1935. S. 206-208.

⁵⁴ Vitaliy Rodionov, "Kili Tata Pil Sımahisen" , *Çıvaş Halih Pultarulih Pilsenpe Kilisem*, ÇKİ, Şupaşkar 2005, s. 5.

⁵⁵ Rodionov, *age.*, s. 5.

⁵⁶ Gyula Mészáros, *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmondások, dalok, mesék*. Budapest 1912, s. 32-47.

fiilinin üzerine *-malli* ekinin getirilmesiyle türetilen *tupmalli* kelimesinin *yumah* ile oluşturduğu “bulunacak, bulunması gereken masal” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilecek *tupmalli yumah* tamlaması günümüzde oturmuş bir terimdir.

Sınav (deneme/tecrübe), İnenü (inanç, inanma), Tîlik (rüya)

Çuvaş halk edebiyatı metinlerinin 2000’li yılların başından itibaren seri halinde yeniden genişletilmiş bir şekilde yayımlanmaya başlanmasıyla *sınav*, *İnenü* ve *tîlik* metinleri müstakil bir ciltte bir araya getirilmiştir.⁵⁷

Hayat tecrübesi, denenmiş, gözlemlenmiş olaylarla ilgili anlatmalar da Çuvaş halk edebiyatı metinleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. *Sına-* fiilinden türetilen bu kelime Aşmarin sözlüğünde “sınama, gözlem, nezaret, deneme, tecrübe” şeklinde anlamlandırılmaktadır.⁵⁸ *Sınav*lar halk edebiyatı metinleri içerisinde özellikle halk inanışlarıyla birlikte ele alınmaktadır. *İnenü*, halk inanışları bakımından oldukça zengin olan Çuvaşlarda *İnen-* fiilinden *-ü* isim-fiil ekiyle türetilen terim halk inanışları metinlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Aşmarin, kelimeyi anlamlandırırken “halk inancı, din, güven” anlamlarını vermektedir.⁵⁹ Bu terimle ifade edilen türlerin Çuvaşların temel dinî metinleri olduğu da kabul edilebilir. Kitabî bir din olmayan geleneksel Çuvaş dinî inançlarının esasları bu tür anlatmalarda yaşatılmıştır.

Tîlik (düş/rüya) metinleri de Çuvaş halk edebiyatında özellikle düş yorumlarını içine almaktadır. Türkiye Türkçesinde *düş* kelimesiyle denkleşen bu kelime, Çuvaş Türkçesinde kendi ses kurallarına göre */l/* sesiyle kullanılmaktadır. Kelimenin Türkmençe ve Yakutçada da uzun ünlülü olması ünlü uzunluğunun asli olduğu sonucuna varmayı gerektirmektedir. Kelime hemen bütün Türk lehçelerinde yaşamaktadır.

Çuvaş halk edebiyatında sınav (deneme/tecrübe), İnenü (inanç, inanma), tîlik (rüya) türlerini içine alan en geniş kapsamlı yayın, *Çıvaş Halih Pultarulih* serisi içerisinde 2009 yılında yapılmıştır. Bu yayında metinler herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır.⁶⁰

⁵⁷ E.V. Fedotova, *Çıvaş Halih Pultarulih-Sınavsempe İnenüsem Tîliksem*. ÇKİ, Şupaşkar 2009.

⁵⁸ N.İ. Aşmarin, Nikolay. *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom XI): Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatel'stvo, Çeboksarı 1936.

⁵⁹ Aşmarin 1929, s. 119.

⁶⁰ Fedotova, *age*.

Vattisen sîmahîsem (Atasözleri)

Çuvaş halk edebiyatında küçük türler başlığı altında atasözleri, deyimler ve bilmeceleler değerlendirilmektedir. Çuvaş halk edebiyatı, özellikle atasözleri bakımından çok zengindir. Çuvaş halk edebiyatında atasözleri *vattisen sîmahî* (yaşlıların sözü) ya da “*attesen sîmahî* (dedelerin/ataların sözü) olarak adlandırılmaktadır. Çuvaş folklor araştırmaları tarihinde üzerinde en fazla derleme ve inceleme yapılan türlerden birisidir. Bu tür ile ilgili müstakil pek çok kitap yayınlanmıştır.

Sonuç

Buraya kadar ele aldığımız terimler, Çuvaş halk edebiyatında kullanılan bütün tür ve şekil adlandırmalarını elbette karşılamamaktadır. Rusça aracılığıyla girmiş olan epos (destan), mif (mit), legenda (efsane) terimleri de klasik anlamlarıyla Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında kullanılmaktadır. Ayrıca araştırmalarda Çuvaşça terminolojinin kullanılması için bazı yeni terimler de önerilmektedir. Stanyal ve Trofimov *Mifsem, Legendisem, Halapsem* adlı eserinin girişinde mif, legenda, halap ve predanie terimlerinin Çuvaşça karşılıklarını da izah etmeye çalışmışlardır.⁶¹ Mit terimi için *haymak*; legenda terimi için *haçmak* terimlerini önermişlerdir. Zamanla bu terimlerin araştırmalarda ne kadar yerleşeceği konusu elbette açıklığa kavuşacaktır. Ayrıca burada verdiğimiz tasniflerin Çuvaş folklor araştırmalarının en geniş kapsamlı metin yayınlarına dayanılarak yapıldığını da belirtmek gerekir. İrili ufaklı birçok metin yayınında farklı tasnif denemelerini görmek de mümkündür.

Çuvaş halk edebiyatının tür ve şekil adlandırmalarında Çuvaşça terminolojinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Rus kaynaklı folklor çalışmalarıyla birlikte bilimsel çalışmalarda kullanılan epos, legenda ve predaniye terimleri çıkarıldığında Çuvaşçanın alanda kendi terminolojisini kullandığı görülmektedir. Çuvaşça terminoloji içerisinde de halap, pil, peyit gibi kökenleri başka diller ile açıklanan kelimelerin halk içerisinde yaygın bir şekilde kullanıldığı da bilinmektedir. Dolayısıyla bu terimler halk tarafından da tam anlamıyla kabul görmüştür. Rusça üzerinden giren kelimeler ise daha ziyade bilimsel çalışmalarda kullanılmakta olup, halkın benimsemiş olduğu terimler değildir. Çuvaşça terimlerin bir bölümünde ise özellikle hangi halk edebiyatı ürünlerini kapsadıkları konusunda sıkıntılar göze çarpmaktadır. Özellikle halap kelimesinin neredeyse nesir türlerin tamamını içine alacak şekilde geniş bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Bu terimin yanında yumah, legenda, epos, predaniye

⁶¹ A.A. Trofimov-V.P. Stanyal, “İHalihîn İksîlmi Puyanlihî”, *Mifsem Legendisem Halapsem*, ÇKİ, Şupaşkar 2002, s. 7-23.

terimleri de dikkate alındığında özellikle karşılaştırmalı çalışmalarda terimin kendisinden ziyade adlandırılan metnin kendisine dikkatlerin çevrilmesinin gerekliliği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- A.A. Trofimov-V.P. Stanyal, “İHalihın İksilmi Puyanlihi”, *Mifsem Legendisem Halapsem*, ÇKİ, Şupaşkar 2002, s. 7-23.
- Adamoviç, Milan, “Umstrittene Tschuwaschischen Etymologien”, *UAJb, Neue Folge*5, 1925, s. 74-97.
- Aktaş, Erhan, “Divanu Lügat-it Türk'teki ‘Tak-’ Sözü Bağlamında Hakas Haycısı S.P. Kadışev'in ‘Tahpah’ları”, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri*, Rize 2008, s. 696-704.
- Aşmarin, N. İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom XIII), Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatel'stvo, Çeboksarı 1937.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom V), Çuvaşskoye Gosudartsvvennoye İzdatel'stvo, Çeboksarı 1930.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom IV), ÇKİ, Çeboksarı 1929.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom VII), ÇKİ, Çeboksarı 1934.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom IX), ÇKİ, Çeboksarı 1935.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom XI): ÇKİ, Çeboksarı 1936.
- Aşmarin, N.İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki/Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (Tom XVI), ÇKİ, Çeboksarı 1941.
- Ceylan, Emine, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Danilov, N., *Çıvaş Halih Yumahisem*, Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Şupaşkar 1949.
- Dimitriyeva Szolantai, Judit. “The Etymology of the Chuvash Word yumşa ‘Socerer’”, *Chuvash Studies*, Wiesbaden 1982, s. 171-178.
- Fedotov, M. P., *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka* (Cilt II), Çuvaşskiy Gumanitarniy İnstitut, Çeboksarı 1996.
- Fedotova, E.V. *Çıvaş Halih Pultarulihî-Sınavsempe İnenüsem Tılıksem*, ÇKİ, Şupaşkar 2009.
- İl'ina, N.G., *Çıvaş Halih Pultarulihî-Yanavar Yumahisem*, ÇKİ, Şupaşkar 2011.

- Killi, Gülsüm, “Hakas Sözlü Edebiyatında Tahpah”, *Milli Folklor*, C. 6,S. 48, Kış 2000, s. 72-83.
- Mészáros, Gyula. *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmundások, dalok, mesék*, Budapest 1912.
- Németh, Gy. “Über den Ursprung des Wortes šaman und Einige Bemerkungen zur türkisch-mongolischen Lautgeschichte”, *KSz*. 14 (1-3), s. 244.
- Nikitin, V. P. *Çıvaş Halih Sımahlıhı*, ÇKİ, Şupaşkar 1993.
- Nikol’skiy, N. V. “İlkihi Çıvaş Halih Yumahısem Şinçen”, *Yumahsem*, Şupaşkar 1960.
- Odyukov İ.İ.-G.F. Yumart, *Çıvaş Halih Pultarulıhı-Yurısem*, ÇKİ, Şupaşkar 1978.
- Paasonen, Heikki, *Çuvaş Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1950, s. 240-249.
- Ramstedt, G., “Zur frage nach der stellung des tschuwassischen” *JSFOu* 38. 3, 1922, s. 3-34.
- Rodionov, Vitaliy. “Kili Tata Pil Sımahısem” (hz. A. Yefimov-V. Stanyal), *Çıvaş Halih Pultarulıhi Pilsempe Kilisem*, ÇKİ, Şupaşkar 2005, s. 5-11.
- Rodionov, Vitaliy, “Voprosı Janrovoy Klasifikatsii Çuvaşskogo Fol’klorı”, *Çuvaşskiy Fol’klor. Spetsifika Janrov*, Çeboksarı 1982, s. 54-105.
- Róna-Tas, Andras, *Mese a tölgfa tetején. Csuvas mesék*, Budapest 1977.
- Salmin A.K., “Dva Çuvaşskih Termina, Oboznaçayuşçih Skazku”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, No: 2, 1987.
- Sidorova, E. S., *Mifsem Legendisem Halapsem*, ÇKİ, Şupaşkar 2004.
- Sidorova, E.S., *Çıvaş Halih Sımahlıhı Yumahsem* (Tom 1), ÇKİ, Şupaşkar 1973.
- Sidorova, E.S., *Çıvaş Halih Sımahlıhı Yumahsem* (Tom 2), ÇKİ, Şupaşkar 1976.
- Sirotkin, M. Ya., *Çuvaşskiy Fol’klor: Oçerk Ustno-Poetiçeskogo Narodnogo Tvorçestva*, ÇKİ, Çeboksarı 1965.
- Terent’yeva, O. O. N.Yefimova, T. İ. Semenova. *Çıvaş Halih Pultarulıhı-İstori Halapsem*, ÇKİ, Şupaşkar 2007.
- Terentyeva, O. N. , *Çıvaş Halih Pultarulıhi. Tavralih Halapısem*, ÇKİ, Şupaşkar 2013.
- Yegorov, N.İ. “Çıvaş Folklorın Proza Janrısene Uşkınlassi tata Terminologi İytivısem”. *Halih İs-Hakilı*. No. 1. Şupaşkar 2002, s. 21-25.
- Yegorov, N.İ., “Çuvaşskiy Salamalik”, *Çuvaşskiy Fol’klor. Spetsifika Janrov*, Çeboksarı 1982, s. 106-130.
- Yegorov, N.İ., “Çuvaşlarda Salamalik Manzumesi” (Çev. Bülent Bayram), *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe), Türkbilgi/Öncü Kitap, Ankara 2013, s. 601-616.
- Yegorov, V. G. *Etimologiçeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıkı*, Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel’stvo, Çeboksarı 1964, s. 350.

ÇUVAŞ HALK EDEBİYATINDA TÜR VE ŞEKİL ADLANDIRMALARI

- Yener, Mustafa Levent. “Çuvaşça ‘юм/yum’-Ortak Türkçe ‘yum’ Sözcüğü Üzerine.”
Gazi Türkiyat, AnkaraBahar 2012/1, s. 189-210.
- Yumart G.F., “Halih Kun-Şulih Halapsem”, *İstori Halapsem*, ÇKI, Şupaşkar 2007.
- Yumart G.F-İ.G. Trofimova, *Çivasş Halih Pultarulihi-Halih Eposi*, ÇKI, Şupaşkar 2004.
- Zolotnitskiy, N., *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar*, Tipografiya İmperatorskago Universiteta, Kazan 1875.